

ПРОФЕСІЙНА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджуються актуальні аспекти професійної підготовки вчителя – славіста в умовах Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки, а також зміни в наукових концепціях в системі викладання української мови у вищих навчальних закладах.

Аннотация. В статье исследуются актуальные аспекты профессиональной подготовки учителя – слависта в условиях Государственной программы развития и функционирования украинского языка на 2004-2010 годы, а также изменения в научных концепциях в системе преподавания украинского языка в высших учебных заведениях.

Annotation. Actuality of professional preparation of teacher is explored in the article – slavista in the conditions of the Government program of development and functioning of Ukrainian on 2004-2010, and also by the changes of scientific conceptions in the system teaching of Ukrainian at higher educational establishments.

Інформаційно-технологічне ХХІ століття характеризується переосмисленням ціннісних орієнтирів як освітньої, так і мовної політики. У Законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про мови”, Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні, Державній програмі “Вчитель”, Державній програмі розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки наголошується на культуроцентричності, формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості в умовах розвитку незалежної Української держави.

У реалізації завдань гуманістичної трансформації освітньої парадигми пріоритетна роль належить учителям української мови. Передусім учитель рідної мови поєднує в собі риси педагога і психолога, філософа і лінгвіста, літературознавця, культуролога й естетика.

закликаний наповнити життєдіяльність учнів досконало – вишуканим світом української мови тощо. Важливість таких професійних і особистісних рис потребує вдосконалення професійної підготовки вчителя української мови.

Організація навчально-виховного процесу в школі, типові навчальні плани і програми тривалий час чітко регламентували дії вчителя. Навіть у методиці викладання української мови він не мав достатньої творчої свободи. Індивідуальний почерк, стиль роботи педагога, прагнення створити авторську навчально-виховну систему не завжди позитивно сприймалися офіційною педагогічною наукою. Те саме спостерігалось і щодо індивідуальності учня. Масовий характер навчання, стандартні навчальні програми, відсутність навчальних предметів, що давали б йому змогу пізнати та усвідомити себе як особистість, нехтування творчих можливостей, пізнавальної діяльності школярів не сприяли цілеспрямованому її формуванню.

Проблема формування професійної індивідуальності вчителя має науково розроблятися на основі результатів сучасних психолого-педагогічних досліджень. Вони довели, що становлення людини як індивідуальності відбувається на біологічному і гойдальному рівнях. При цьому природна основа є фундаментом, а соціальна сторона – змістоутворюючим компонентом, куди входить система професійно значущих та інших відносин, які задають характер взаємодії індивідуальності людини з навколишнім світом [1, 82].

На сьогоднішній день немає жодного трактування поняття “професійна індивідуальність учителя”. Для його визначення ми скористалися категорією “системна якість” (В.П.Кузьмін, К.К.Платонов). Професійну індивідуальність учителя ми розглядаємо як багатоструктурне утворення, куди входять індивід, особистість і суб’єкт педагогічної діяльності. Відповідно вона й має три важливих взаємопов’язаних компоненти: індивідуальний – природна біологічна, психофізіологічна основа вчителя; особистісний – система професійно вагомих відносин; суб’єктний – спосіб взаємодії (характер професійної діяльності) у професійно значущому середовищі, коли ініціатива щодо створення системи раціональних прийомів діяльності переходить до вчителя.

Безумовно, індивідуальні якості майбутнього педагога, природна основа мають велике значення для становлення його професійної індивідуальності. Але вона може сформуватися лише на особистісно-суб’єктивному рівні.

Індивідуалізація як система підготовки і професійного розвитку вчителя також повинна здійснюватися на згаданих вище рівнях:

а) індивідуальний – передбачає врахування природних якостей (темпераменту, пам’яті, особливостей пізнавальних процесів);

б) особистісний – створює умови й вимагає обліку системи професійних відносин (ставлення до дитини і дорослого, педагогічної діяльності, учасників педагогічної взаємодії, до самого себе як майбутнього спеціаліста);

в) суб’єктний – створює умови для опанування особистістю системи раціональних для неї прийомів організації педагогічної діяльності, для формування потреб і здібностей до професійного зростання [2, 94].

Поняття “професійна підготовка” визначають як професійна (спеціальна) освіта, основний шлях одержання якої – самоосвіта або навчання в системі професійної освіти [2, 103].

У спеціальній літературі наводяться означення двох основних понять, які складають ціль професійної підготовки, – “професія” і “спеціальність”. Спеціальність розкривається через предмет діяльності. Вона може бути як вузькою, так і широкою, але в будь-якому випадку – це знання про деякий фрагмент об’єктної діяльності, що відображається відповідним науковим предметом. Професія – об’єктивно необхідний, визначений через ціль, особливий вид діяльності, пов’язаний з цим фрагментом реальності. Іншими словами, професія – діяльність, яка має власну ціль і продукти, норми, засоби, які, зрештою, детерміновані соціальною функцією і технологією тієї сфери суспільного виробництва, яку

дана діяльність обслуговує. В плані розведення понять “спеціальність” і “професія” можна говорити як про технології навчання спеціальності (знання про деякий фрагмент об’єктивної реальності, відображений відповідним науковим предметом), так і про технології навчання професії (особливий вид діяльності, пов’язаний з цим фрагментом діяльності) тобто технологію професійної підготовки.

Професійна підготовка – здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки спеціальністю [2, 72].

Формування системи професійно-ціннісних відносин учителя є динамічним процесом, у якому можна виділити різні етапи: виникнення, розвиток, удосконалення або ж затухання. Саме у відносинах типологічні характеристики вчителя виявляються у формі мотивів, які погім за певних умов народжують вчинки, способи дій і самі дії. Система відносин учителя є основою постановки цілей педагогічної діяльності, добору засобів її досягнення, характеру взаємодії в цілому. Відносний підхід до розуміння професійної індивідуальності педагога (поряд з особистісним і діяльнісним) дає змогу глибше проникнути в механізми її функціонування.

Система професійно-ціннісних відносин майбутнього вчителя змінюється протягом усіх років його підготовки (як на довузівському, так і вузівському етапах). Результати нашого дослідження показали, що при зародженні вона є похідною від ставлення учня до всього навчально-виховного процесу в школі. Значну роль відіграє особистість улюбленого вчителя чи приклад роботи вчителя-майстра. Саме тут бере початок і процес ідентифікації. Аналіз творів третьокурсників “Чому я вирішив стати вчителем-словесником” вказує на деякі фактори, що вплинули на професійний вибір: перші успіхи педагогічної діяльності у ролі учителя на уроках української мови, під час проведення уроків з фахових методик його помічників у виховній роботі з учнями основної школи.

У разі правильної організації психолого-педагогічної підготовки студента у вузі його ставлення до педагогічної діяльності повинне бути стійким, конструктивним, творчим. Якби у нього сформувалося на лекційно-семінарських заняттях позитивно-творче ставлення до педагогічної діяльності, яке підкріплюється певними навичками, вміннями та здібностями (організаторськими, комунікативними, прогностичними тощо), то в роботі з дітьми він, без сумніву, доб’ється успіху, що, в свою чергу, переведе систему стосунків на більш високий рівень. Педагогічна практика студентів філологів вищого курсу повинна бути зріпцем творчої діяльності та збагачувати досвід творчого розв’язання педагогічних ситуацій.

Стрижнем і одночасно динамічним початком системи стосунків учителя є усвідомлене ставлення до своїх особистісно-професійних особливостей, тобто суб’єктивної основи індивідуальності. Зовнішнє неоднозначно переходить у внутрішнє. Ефект кожного зовнішнього впливу на особистість обумовлюється її індивідуальними якостями, історією її розвитку, рівнем внутрішньої активності. Провідну роль при цьому відіграє внутрішня позиція особистості, а головним компонентом є мета.

Значний інтерес для розуміння цього компонента системи стосунків учителя становлять ідеї неогуманістичної педагогіки (А. Маслоу, Р. Барт, К. Паттерсон, Г. Ратбоун, А. Комбс та ін.), які акцентують увагу на явищах суб’єктивного внутрішнього світу особистості в процесі її становлення. Головне завдання – не ефективно передавати знання, вміння та навички, а створити “школу триумфу персонально значущого навчання, наповненого глибоким особистісним змістом”. З нашої точки зору, в загальнопедагогічній підготовці вчителя установка на процес навчання має бути перенесена з дидактичного задуму на створення необхідних умов для особистісного і професійного самовираження.

У вищій педагогічній школі мають бути створені умови для самопізнання і підтримки унікального особистісного і професійного розвитку кожного студента відповідно до успадкованого ним природою. Сказане підвищує вагомість “активного вчителя” і набуття майбутнім педагогом безпосередньо цінного для нього досвіду в ході загальнопедагогічної підготовки. Результатом цієї підготовки повинне стати “персоналізоване” знання. Майбутній учитель починає орієнтуватися на пошук і засвоєння ефективних для нього засобів

навчально-пізнавальної і педагогічної діяльності. На всіх етапах його підготовки мають бути такі педагогічні умови, щоб він захотів навчитися створювати свій особистий професійний образ. При цьому відбувається перехід від системи зовнішніх факторів (умов навчально-виховного процесу) до внутрішніх (мотивація, особистісно-професійна оцінка і "я – концепція"). Умовами такого переходу є: емоційно стимулююче середовище загальнопедагогічної підготовки, внутрішня активність майбутнього педагога; позитивна атмосфера взаємного прийняття викладача і студента (учня), відсутність негативних оцінок; структурування навчально-виховного процесу в професійній і вищій школі на основі співпраці педагога і вихованця; постійне заохочення майбутніх учителів до саморозвитку; створення умов для стимулювання творчих здібностей учнів.

Професійні компетенції як складові професійної компетентності відповідають за певний напрям професійної підготовки вчителя української мови. Педагогічна компетентність ґрунтується на знанні теорії та практики навчання і виховання, дидактичних закономірностей навчального процесу, педагогічної етики, умінь проєктувати педагогічну діяльність, здійснювати науково-педагогічне спілкування тощо. В основі психологічної компетентності – знання загальної, вікової, соціальної, педагогічної психології, лінгвопсихології, психічних процесів, пам'яті, мислення, мовної діяльності, вміння визначати рівень і мотиви розвитку особистості, ціннісне ставлення до пізнавальної діяльності. Фольклорна і літературна компетентції виявляються у знаннях про українську літературу і фольклор в їх історичному розвитку та на сучасному етапі, вміннях здійснювати філологічну інтерпретацію народнопісенного і художнього тексту, оцінювати художню своєрідність, естетику фольклорних творів і творчості письменника в цілому як складову національної духовної культури тощо. Етнокультурознавча компетентність ґрунтується на сукупності знань про духовну і матеріальну культуру українського народу, характеризується здатністю викладати українську мову і літературу як національно-культурний феномен. Підгрунття методичної компетентції складають знання методологічних і теоретичних основ методики навчання мови, літератури, концептуальних основ, структури і змісту засобів навчання, уміння застосовувати набутий досвід в освітній діяльності. Інформаційна компетентція виявляється у вміннях здійснювати самостійний науковий пошук у предметній галузі, раціонально працювати з постійно оновлюваною інформацією світового рівня, в т.ч. електронною, дослідницька компетентність спрямована на оволодіння науковим мисленням, уміннями аналізувати, висувати гіпотези для розв'язання складних завдань, виконувати науково-дослідну роботу. Мовна, комунікативна, етнокультурознавча компетентності в органічному поєднанні з національно-культурними традиціями, мовною свідомістю і самосвідомістю, національним характером виступають складовими культуромовної особистості вчителя-словесника як головного носія національної мови, культури і духовності [8, 24].

Вся система професійної підготовки майбутніх учителів української мови, яка ґрунтується на компетентісно-орієнтованому підході, спрямована на забезпечення професійної готовності студентів до педагогічної діяльності. Формування професійної компетентності має свою специфіку на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях: на рівні бакалавра – увага акцентується на науково-навчальній підготовці, на рівні магістра – науково-дослідницькій, рівень спеціаліста відображає національну специфіку зі зміпненням акценту на дослідницьку компетентність.

Модель готовності майбутнього вчителя української мови до педагогічної діяльності передбачає мовно-мотиваційний, комунікативно-інформаційний, операційно-діяльнісний компоненти. Мовно-мотиваційна готовність спрямована на формування у студентів стійкої усвідомленої потреби опанувати українську мову в контексті національної культури, переконаності в їх суспільній і духовно-моральній значущості, прагнення пізнати красу рідної мови, формування позитивного емоційно-оцінного ставлення та інтересу до професії вчителя-словесника, потребу в розвитку творчого потенціалу, прагнення до науково-педагогічного пошуку, здатність до рефлексії, стійкої професійної спрямованості, постійного самовдосконалення і самореалізації.

Провідні психолого-педагогічні умови ефективності реалізації моделі навчально-методичної системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови побудованої з урахуванням компетентісно-орієнтованого підходу: цілеспрямованість допрофесійна філологічна підготовка в системі шкільної освіти; вироблення у викладачів готовності бути носіями високої мовної культури, нових освітніх технологій; орієнтація студентів на формування складових професійної компетентності на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях; збільшення питомої ваги етнокультурознавчого, регіонального матеріалу в навчальних дисциплінах з метою вдосконалення складових професійної компетентності на прикладі курсів рівневої підготовки; розширення діапазону організаційних форм навчально-пізнавальної, науково- і пошуково-дослідницької практичної педагогічної діяльності студентів і раціональне їх поєднання у конкретних ситуаціях навчально-виховного процесу; активне залучення студентів до науково-дослідницької лабораторії викладача; забезпечення студентів і викладачів інтерактивними навчальними і навчально-методичними посібниками, в т.ч. на електронних носіях.

Модернізація освіти ставить перед вчителями вимогу постійного професійного вдосконалення й потребує широкого впровадження галузевих стандартів вищої педагогічної освіти за спеціальністю "Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література", постійного оновлення дидактичного супроводу фахової підготовки [9, 64].

Описаний вище підхід до розуміння професійної й індивідуальності вчителя дає змогу глибше проникнути в механізм її формування. Вся структура і логіка підготовки майбутнього вчителя повинні збагачувати його мотиваційну сферу. Характер лекцій, семінарських, практичних і самостійних занять та завдань з дисциплін психолого-педагогічного циклу в період проходження педпрактики має бути орієнтований на розвиток суб'єктивної основи особистості майбутнього педагога. Слід також створити студенту умови для саморегуляції, пошуку і формування індивідуального стилю педагогічної діяльності. Таким чином проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки, що насамперед потрібно розкрити сутність інноваційних процесів в освіті їх конкретну реалізацію у вигляді нових технологій навчання в галузі мовної освіти, з одного, а з іншого, – відомі на сьогодні концепції, що виражають нові підходи до підготовки майбутніх учителів рідної мови.

Література

1. Пехота О.М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 81-113.
2. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване навчання: Науково-методичний посібник. – К.; ІЗМН. 1998. – 216 с.
3. Златів Л. Формування комунікативних умінь і навичок у студентів філологічних факультетів // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 57-59.
4. Сменок О.М. Формування культурознавчої компетентності учителя української мови і літератури // Вивчаємо українську мову і літературу. – 2004. – № 35. – С. 12-14.
5. Сліпченко Т.О. Професійна компетентність на уроках української мови // Вивчаємо українську мову. – 2004. – № 35. – С. 14-18.
6. Закон України про вищу освіту / Освіта України. – № 17. – 26 лютого 2002. – С. 2.
7. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Никифорова Г.С. – СПб.: С.-ПбУ, 1991. – 152 с.
8. Семенов О. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП "Мрія" ГТОВ, 2005. – 404 с.
9. Сисоєва С.О. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 60-66.